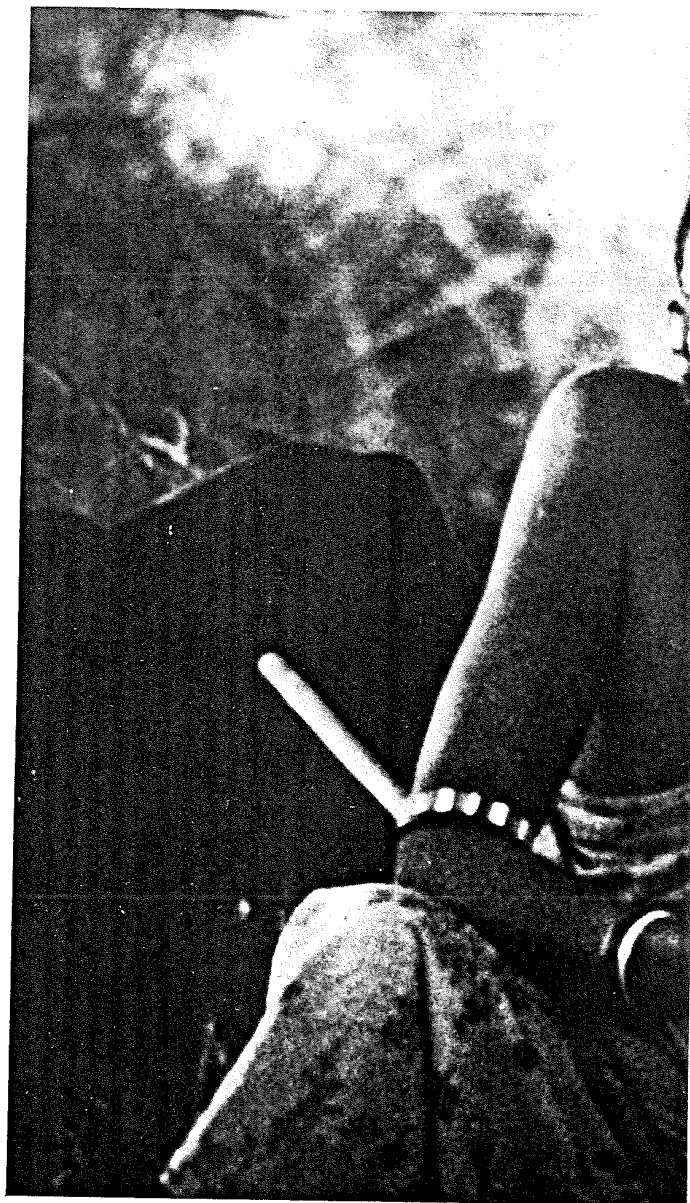
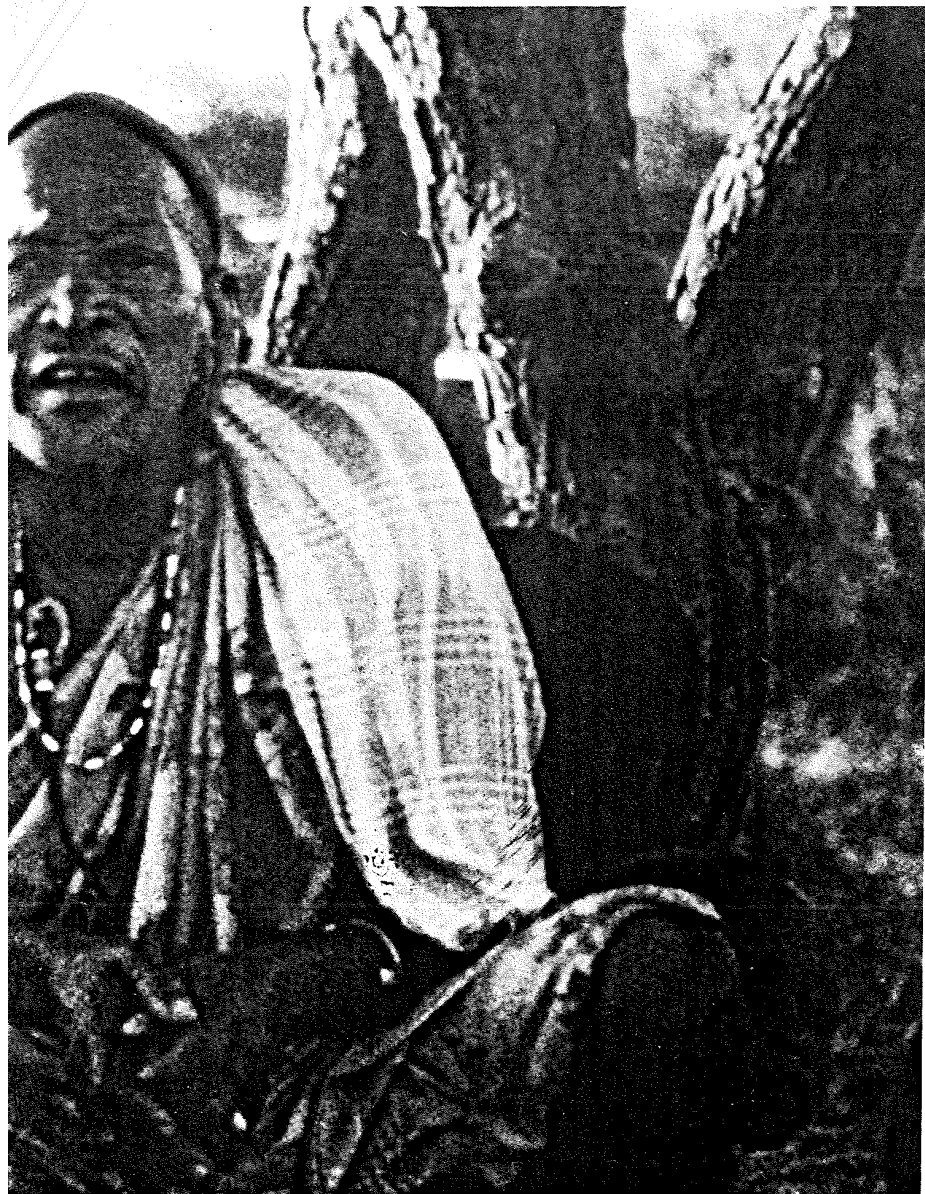

*Mitt namn är Sharrar.
Min faders namn är
Nkaroyia och min farfaders
Neiliang. Jorden tillhör en
väldig familj där många är döda.
Vi är några få som lever nu . . .
Och ett oräkneligt antal
är ännu ofödda.*

FRÅN ANALYS TILL FILM

Olle Törnquist presenterar här *Människan och Jorden*. Han tar upp formproblem förknippade med gestaltningen av en abstrakt analys på film. Han tecknar en bild av jordbruksforskaren Erich Jacoby, som står för huvuddragen i analysen, och han låter filmens upphovsman Ulf von Strauss komma till tals.

Olle Törnquist var tidigare aktiv inom FilmCentrum och är numera statsvetenskaplig u-landsforskare och lärare vid Uppsala universitet.

1976 började Ulf von Strauss förbereda en film baserad på centrala tankegångar i Erich M Jacoby's bok "Människan och jorden". 1983 hade filmen premiär på Folkets Bio. Om ett år visas den i TV. Och Film-Centrum hoppas nå ut till skolor, föreningar och fackklubbar som sysslar med u-landsfrågor.

Hur ska man bedöma *Människan och jorden*. Kritiken har i några fall varit översvallande. Nils-Erik Landell (Svenska Dagbladet) talade om "en stor, väsentlig film", som "på ett underbart sätt förmedlar människans litenhet på jorden och de fattiga folkens undergivna, dagligen plågsamma kamp för sitt bröd".

Å andra sidan har Expressen och Aftonbladet publicerat nonchalanta missförstånd. Men mest har reaktionerna varit respektfulla. "Djupt sympatisk och tilltalande", sade t ex Dagens Nyheter.

Visst kan jag också stämma in i kören, sälla mig till de högaktningfulla. Men med detta poängsättande är det lätt att bortse från det som gör filmen nydanande, det att *Människan och jorden* är ett ovanligt konsekvent försök att förena skarp analys med känsliga bilder av verkligheten själv, vacker och omtumlande. Fjärran från TV och dess illustrationer av vad journalister skriver, reportagefilmare, som låter känsla och poesi styra kameran då de väl valt ämne och ståndpunkt i vetenskapliga bibliotek eller filmande antropologer, som väljer ut och både länge och väl följer några gräsrotsexempel har Ulf von Strauss envist bitit sig fast i Erich Jacobys analys men dessutom försökt göra den poetisk och möjlig att visualisera.

Till yttermera visso rör det sig inte om en film som med machiavelisk känsla och publikt slagkraftiga knytnävar driver hem några entydiga teser i en analys. I stället vill Ulf von Strauss exponera komplicerade processer mellan människa och jord.

Hur gör man en sådan film? Varför blev filmen som den blev? Hade

• *Godsägarna, conquistadorernas ättlingar i de forna spanska kolonierna i Latinamerika, lät skeppa över det vackraste Europa kunde erbjuda av mattor, möbler och porslin. Indianerna och åsnorna bar det på sina ryggar från hamnstäderna upp i bergen. Och på fälten gick bönderna, vilkas arbete bekostade hela kalaset.*

den kunnat se ut på något annat sätt och vad kan vi dra för lärdomar?

1. FRÅN ANALYS TILL SYNOPSIS

Erich Jacoby föddes 1903 i det kejserliga Tyskland. I sina memoarer säger han att barndomen tog slut 1915.

”Då dog min far och krigets hjältepos (...) gick långsamt över i masslidande, massvält, massnöd (...) En kall novembermorgon 1918 hörde jag Karl Liebknecht tala på Königsplatz i Berlin. (...) För första gången i mitt liv såg jag ett torg med oöverskådliga människomassor, enade i begeistring under otaliga röda fanor som

så sent som några veckor tidigare hade varit bannlysta. Varifrån kom alla dessa flaggor? Åsynen fick mig att tappa andan. Så började Liebknecht tala. Han uppfordrade massorna till revolutionär handling. Han talade inte som andra om fred, arbete och val, utan om arbetar- och soldatrådets kamp för att bygga upp socialismen. Han ville ha ett arbetar- och soldatparlament som i det stora socialistiska broderlandet i öster. Sedan den dagen trodde jag fast på socialismen, en tro som ledde till besvikelser men som skulle komma att bestå i mig.”

Detta spontana ställningstagande ledde vidare till marxistiska studier och till organisatorisk förankring som fackföreningsombudsman. Som jude och organiserad socialist tvingades Jacoby sedan fly undan Hitler till Danmark och därifrån sedan han mött sin livskamrat Lotte, via Sverige vidare genom ett mobiliserande Sovjet till — Filippinerna. Där fanns inte några arbetarmassor att vända sig till men väl bönder. Genom resor på landsbygden och kontakter med bondeledare nådde Erich Jacoby fram till insikten om att ”de filippinska böndernas långa kamp för politiskt oberoende faktiskt var identisk med deras långa kamp om den bit jord som de levde och arbetade på”.

Nu blev också imperialisternas och de inhemska herrarnas agerande begripligt. Erich och hans hustru och medarbetare Lotte, samlade in grundmaterial till den epokgörande boken ”Agrarian Unrest in South-east Asia” (som utkom 1949).

1951 knöts Erich Jacoby till FAO* i Rom och blev ledare för dess jordreformssektion. Där kunde han visserligen så kunskap ”men inte skörda — och inte ens förhindra olyckor”. Stora kapitalintressen infiltrerade biståndsmaskineriet. Inför pensioneringen avböjde han fortsatt arbete inom FAO. ”Jag var trött på byråkratin, på de halva framgångarna som så ofta blev hela nederlag och på de egna initiativen som endast sällan ledde någon vart.”

* FNs mat- och jordbruksorganisation

Men det blev inte någon ålderdom i tillbakadragenhet. Gunnar Myrdal erbjöd honom att forska och sammanställa sina erfarenheter i en bok vid det då progressiva Institutet för Internationell Ekonomi i Stockholm. Resultatet blev "Människan och Jorden" som utkom på engelska 1970 och året därpå på svenska.

Erich Jacoby gav inte upp. Han fick lämna Institutet för internationell ekonomi men blev forskningsprofessor i socialantropologi. Tillsammans med Lotte, progressiva forskare och studenter, medlemmar i den fackliga rörelsen och representanter för de socialistiska krafterna i den tredje världen gick han med all kraft in för att avslöja och motarbeta de stora transnationella bolag som framgångsrikt duperat biståndsapparater, saboterat jordreformer och för vilka "no business is like agri-business".

Mitt i denna sista hektiska kamp möttes Ulf von Strauss och Erich Jacoby. Vietnameserna hade just segrat. Erich hade jublat med oss andra utanför PRR:s representation i Stockholm och var själv på offensiven. Film var ytterligare ett sätt att nå ut.

agrarcredot

Erich ville förstå bönderna, förklara deras handlande — och hämnas på deras motståndare, som förorsakade dem så mycket lidande (och som saboterat hans eget livsverk, jordreformerna).

Om det är sant att bönderna kan vara revolutionära — på vilket sätt är de då revolutionära och varför? Denna fråga hade Erich försökt besvara i "Människan och jorden". Ulf von Strauss letade efter kärnpunkter i hans analyser som kunde filmas. Svaret blev "Agrarcredot", några dynamiska sidor i en bok omfattande nästan 350 sidor.

"Agrarcredot (...) är den drivande kraft som oberoende av tid, plats och civilisation har styrt och fortfarande styr tänkesättet hos bönderna och dem som är intresserade av deras öde. (...) Agrarcredot är

• *Bonde-jordägare. Land-stad.*
I filmen förekommer partier av flera muralmålningar av Diego Rivera, filmade i Palacio Nacional i Mexico City.

inte en doktrin som är möjlig att definiera, utan avspeglar bara oräkneliga bondegenerationers hopp och längtan efter en tid när jorden skall vara lika fri som luften, inte tillhöra någon och därför tillhöra var och en som brukar den. Att bonden måste söka rätten att äga jorden och säkra sin besittningsrätt till den, motsäger inte agrarcredot utan är bara en

kompromiss mellan ekonomiska system och samhällen som grundar sig på etablerad äganderätt."

Detta var med andra ord böndernas eviga känsla för jorden. Kapitalismen har värre än något annat ekonomiskt system skiljt människan från jorden. Å ena sidan har imperialismen bidragit till att människor blivit utan jord. Å andra si-

• Efter bestigningen av Mount Kenya, ett tillkämpat leende, ett krampaktigt tag i kamera och stativ... Stig Holmqvist (t v) och Ulf von Strauss.

• Ecuador. Bönderna säger att godsägarens hunger efter jord är omätlig. De slår ihjäl honom och stoppar hans mun full med mull.

dan har den avancerade kapitalismens ackumulation ställt jorden utan människor och ersatt dem med privat ägda maskiner.

Erich Jacoby var ingen teknikfientlig rousseauan med svaghet för gröna vågor. Tvärtom förespråkade han avancerad teknologi — men bara då det grundläggande strukturproblemet lösts. För Erich var frågan om makt avgörande. Endast om bönderna själva fått makten över jorden kunde teknologin användas till att lindra nöd och snabbt utveckla sina samhällen.

synopsis

Erich Jacoby blev Ulf von Strauss' informator. Ulf besökte honom i hans lilla rum i Frescati (Stockholms universitet). Erich föreläste — Ulf lyssnade och läste. Ulf frågade — Erich svarade. Ulf försökte pressa fram analys som kunde visualiseras — Erich mobiliserade sin fantasi och sitt bildspråk och sade att nästan varje fas i den historiska utvecklingen mellan människa och jord fortfarande fanns i verkliga livet. Allt ifrån stamsamhället, till högindustriellt jordbruk kunde filmas.

Successivt arbetades ett synopsis fram. I stort sett är filmen trogen denna första skiss. Tecknade sekvenser om utvecklingen från cell till människa och jord inleder filmen. I en scen från Vietnam formuleras visionen att människa och jord kanske återförenas i hägnet av en demokratisk planekonomi. Men strax ställs vi inför de dominerande problemen i dagens värld: Å ena sidan jord utan människa, som i det högteknologiserade nordamerikanska jordbruket. Å andra sidan människan utan jord, som i det underutvecklade Bangladesh. Frågan är, varför?

Filmen ger svar i fyra etapper. Först nedbrytningen av stamsamhällen, som i Kenya. Sedan förklaras slavhandels roll, med exempel från Karibien. Därpå behandlas arrendeproblematiken, med utgångspunkt från Ecuador, varpå det är dags för den avancerade industrikapitalismens framväxt i USA, där jord och människa blir varor och

kapitalackumuleringen leder till mekanisering. Så föds och slutligen berörs dagens transnationella agribusiness, i t ex Mexiko.

Och filmen avslutas med följderna, massvält och rikedom, samt återknyter till de socialistiska visionerna om att återförena människa och jord.

form och innehåll

Synopsis var klart. Men på sensommaren 1979 dog Erich Jacoby. Med stöd av producenten Ulf Berggren fortsatte Ulf von Strauss i Erichs fotspår bildligt och bokstavligt talat.

— Uffe Berggren är ett unikum i svensk film, säger Ulf von Strauss. Han har varit motor, grovjobbare, idégivare inom svensk dokumentärfilm i mer än femton år nu.

— Formen är viktig men den måste underordnas innehållet, fortsätter han. Vad som är dokumentärt uppfattar jag helt enkelt som en fråga om bästa (i betydelsen konstnärligt effektivaste, mest kongeniala) sättet att redovisa min uppfattning av verkligheten. Det kan i förstone låta förmätet, men är i själva verket en truism. Uppblåsta "dokumentarister" som säger sig underordna sig verkligheten eller vara dess "redskap" kan aldrig tillstå detta, men jag menar att den hymnar som påstår sig vara verkligheten "trogen". Cinema verité har jag aldrig förstått mig på!

I det ögonblick du ställt upp kameran har du ju börjat tafs på Verkligheten, i det att det är ditt utsnitt av den du nu filmar och varje effekt, ljud, musik, speaker du sen tillför är bara ytterligare steg i denna subjektiva riktning. Nej, det ärliga måste tvärtom bestå i att klart och tydligt redovisa att det är just min syn på verkligheten det här talas om!

— Å andra sidan har jag lika litet till övers för den sorts dokumentärfilm som med konstnärligt våld vill tvinga åskådaren inta filmens ståndpunkt. Jag vill en dokumentärfilm som — med känslans hjälp — vänder sig till åskådarens förnuft (som med känslan vädjar till förståndet), ger henne redskap, inlevelse, att själv (under och efter) filmen nå

fram till kunskap om det som filmen talar om. Jag säger verkligen inte att jag lyckats med det i *Människan och jorden*, för det tycker jag inte att jag har, jag säger bara att det är vad jag vill. Jag experimenterar.

Sen kan vi diskutera vad som menas med verkligheten, säger han med en ironisk grimas, och fortsätter:

— I det här fallet måste formen anpassas till att det var en vetenskaplig analys som skulle gestaltas. Därmed ställdes Erich i centrum som en berättare, men även om kameran alltså inte skulle se på verkligheten med böndernas ögon så ville jag snarare ha Erich a la berättaren i en roman av Joseph Conrad än som föreläsande professor; en medagerande. Det var jag som skulle visualisera. Och självklart prioriterade jag därför bilderna. Själva berättartexten i filmen skulle bara understödja. Den skrevs på ett sent stadium.

— Av två skäl hade jag helheten klar för mig redan från första tagningen. För det första fanns ju redan analysen. Om de enskilda sekvenserna från olika tidsepoker och skilda länder blev till enskildheter skulle analysen ge samma helhetsperspektiv som då man tar ett par steg tillbaka framför en muralmålning, eller fresk. För det andra kunde vi av ekonomiska skäl inte arbeta likt reportagefilmare eller filmande antropologer. Det skulle innebära något halvårs liv och arbete i Kenya, Bangladesh, Ecuador, USA, Karibien, Mexiko och Vietnam där vi skulle filma. I stället behövde vi ett synopsis som nästan fungerade som ett manuskript och som gjorde att vi kunde börja filma redan några dagar efter att vi landat.

Jag hajar till inför Ulfs angreppssätt. Det är alltså inte bara bland en del forskare som halva jobbet består i att formulera problemen och frågorna. Texten arbetar jag själv fram synopsis med frågor och hypoteser, vilka sedan "kläs på" i form av empiriska belegg eller motbevis.

Ulf von Strauss har visserligen inte i filmen prövat Erich Jacobys analys på verkligheten utan försökt

exemplifiera och visualisera. Men i övrigt stämmer parallellen. Och därmed har vi säkert stött på samma problem — att vi efter hand blivit uppknutna till en modell, ett sätt att tolka verkligheten och ordna materialet.

— Visst, det stämmer, säger Ulf. Under arbetet med filmen insåg jag mycket snart att jag satt i en fälla: jag var tvungen att löpa linan ut eller börja om från början på alldeles nya premisser. Det var, som var och en inser, i verkligheten ingen valsituation.

symboler i stället för gestaltning

Bundenheten vid Erich Jacobys analys är på samma gång filmens styrka och svaghet. Filmen är en helgjuten fresk. Om inte Ulf troget utgått från Erichs analys skulle aldrig komplexa processer ha kunnat visualiseras och exempel från skilda länder under olika tidsepoker kunnat blandas.

Men genom att konsekvent bygga på Erich Jacobys tankar överförs inte bara fördelar utan också nackdelar med hans analys till filmen. Jag tror att detta är den grundläggande orsaken till att Ulf von Strauss inte riktigt litat på bildernas egen kraft att teckna analysen utan tvingats lägga in ganska mycket berättartext. Ibland konkurrerar dessutom texten med publikens möjlighet att koncentrera sig på bilderna.

— Berättaren ska understödja bilderna, svarar Ulf. För att texten inte ska intervensera i bilderna har jag lagt texten före eller efter det som bilderna visar. För det mesta tycker jag det fungerar. Men jag kan förstå att det i några fall kan vara svårt för publiken att både ta till sig dynamiska bilder och en komplicerad text, som inte omedelbart knyter an till bilderna utan kommenterar något som man nyss sett eller strax kommer att få se.

Jag tror emellertid inte att detta är hela sanningen. I stället vill jag hävda att Ulfs metod att varva bilder och kommentarer kanske skulle ha fungerat — om bilderna inte levtt ett slags eget liv, om de inte blivit till ett subjekt utan konsekvent (som objekt) underordnats det som

• På tomatfälten vid USAs jordbruksforskningscentrum. Forskaren (t h) till Ulf von Strauss: Fyrkantiga tomater för att underlätta förpackningen? Förtal!

• I Palacio Nacional i Mexico City finns Diego Riveras skildring av Mexikos historia. Här står filmens huvudfotograf Staffan Lindqvist vid ett parti av den väldiga muralen.

• *Människan utan jord. Gopinathpur, Bangladesh. Ibrahim Ali Mondal med familj. Här trängs människorna bokstavligt talat skuldra vid skuldra på dygnets alla ljusa timmar i ständigt ansträngning att med uråldrig teknik utvinna sin dagliga föda ur jorden.*

Erich Jacoby ville säga med sin analys.

Drastiskt uttryckt menar jag att filmen snarare symboliserar än gestaltar Jacobys analys. Producenter man liknelser snarare än kropp, form och liv blir sekvenserna lätt ytliga och i värsta fall tveydiga. Och samtidigt är de så lockande att man har fullt upp med att tolka dem och inte orkar ta till sig kommentarer om något annat.

Låt mig förutsätta att Ulf med sin filmpoesi hellre vill gestalta än symbolisera men känt sig tvingad att använda det senare filmspråket. Frågan är då om det ens är möjligt att filmiskt gestalta en analys?

Jag tror att det är möjligt, men bara om man utgår från en relativt abstrakt analys, som är nödvändig om man vill arbeta fram konkreta exempel, vilka kan filmas. Jacobys analyser var emellertid mer allmänna än abstrakta. Tillspetsat uttryckt renodlade och förenklade han inte verkligheten utan sammanfattade sina otaliga erfarenheter. I en bok

där han ville redovisa dessa var en allmän analys naturlig. Men det är en sak att samla in fakta och erfarenheter och en annan sak att försöka tillämpa vad andra kommit fram till — i en nyundersökning eller i en film.

Antingen får man då upprepa vad Jacoby gjorde. I Ulf von Strauss' fall hade det krävt ett antropologiskt filmarbete som han varken syftade till eller på grund av tid och ekonomi maktade med. Eller också måste man först vidareutveckla den allmänna analysen så att den blir mer abstrakt, teoretisk.

Det är t ex bara då man har en teori om jordränta som man kan arbeta "uppifrån och ner" och utmejsla konkreta exempel på hur bönderna exploateras. Och det är troligen bara när man filmar sådana konkretiseringar av abstrakta förklaringar, som bilderna själva kan tala klarspråk. Gör man det inte utan direkt försöker gestalta en sammanfattande analys är man i stället — som Ulf von Strauss — hänvisad till liknelser.

Å ena sidan kan naturligtvis inte Ulf von Strauss själv prestera en abstrakt analys som varken fanns eller behövdes i Jacobys bok. Ulf är filmare, inte politisk-ekonomisk jordbruksforskare. Men om jag har rätt i att det krävs en abstraktare analys för att få fram konkreta exempel som är möjliga att gestalta i en film, så är det å andra sidan hans uppgift att ta hjälp av andra forskare — speciellt sedan Erich gått bort. Det är svårt men inte omöjligt. Det är kanske nästa steg.

att ärva en analys

Inte nog med att det är svårt att gestalta en sammanfattande analys, det kan dessutom finnas svagheter i själva analysen. Inte ens en storhet som Erich Jacoby kunde nå ända fram. Till de brister som filmen tagit över hör för det första Jacobys betoning av jordkoncentrationen i tredje världen då det gäller att förklara, varför bönderna skiljts från jorden. Och på film låter sig koncentrationen lätt illustreras av gods-

ägaren och hans bönder i Latinamerika — t ex Ecuador.

Men därmed förbiser både boken och filmen att det t ex i Syd- och Sydöstasien också finns andra oerhört viktiga sätt att exploatera bönderna och indirekt kontrollera jorden.

För Jacoby är, för det andra, motsättningen mellan å ena sidan kapitalistisk och imperialistisk exploatering och å andra sidan socialistiska möjligheter så central att förkapitalistiskt förtryck skjuts åt sidan. Detta perspektiv genomsyrar även filmen och kan bidra till missförstånd som att Jacoby — i likhet med t ex Joseph Conrad och ett otal antropologer — skulle ha varit antiimperialist och antikapitalist från en i grunden konservativ ståndpunkt som skönmålar det förgångna.

Slutligen följer filmen Jacoby väl tätt i spåren då det gäller senare års transnationella agri-business i tredje världen. Dess exploatering är förstas exempellös och det är politiskt väsentligt att exponera den. Men dagens kapitalistiska jordbruksutveckling, de "gröna revolutionerna", är

lika mycket ett resultat av interna klasskrafter som externa jätteföretag.

Att Jacoby ansåg det väsentligast att uppmärksamma de transnationella företagen och dessutom vilja ta personlig hämnd på dem, betyder inte att den interna klasskampen om jorden, marknaderna och kontrollen av arbetskraften i u-länderna, som varit så viktig i Jacobys tidigare analyser, saknar betydelse i dag. Den har tvärtom ökat och är central om vi vill förstå jordbrukets roll i såväl dagens kapitalistiska expansion i flera u-länder som den akuta stagnationen på andra håll, t ex i södra Afrika.

Med detta vill jag inte ha sagt att Ulf von Strauss borde gjort en bättre analys än Erich Jacoby. Men inga av min exempel på vidareutveckling av den analys som Erich lade grunden till strider mot hans agrarcredo. Och den största respekt man kan visa honom är förstas att arbeta vidare där han slutade. Därför tycker jag återigen att Ulf skulle bett om hjälp av andra forskare, som bl a försökt vidareutveckla det Erich Ja-

coby kom fram till. På så vis kunde filmen ha blivit ännu mer politiskt effektiv och tidlös.

2. FRÅN SYNOPSIS TILL FILM

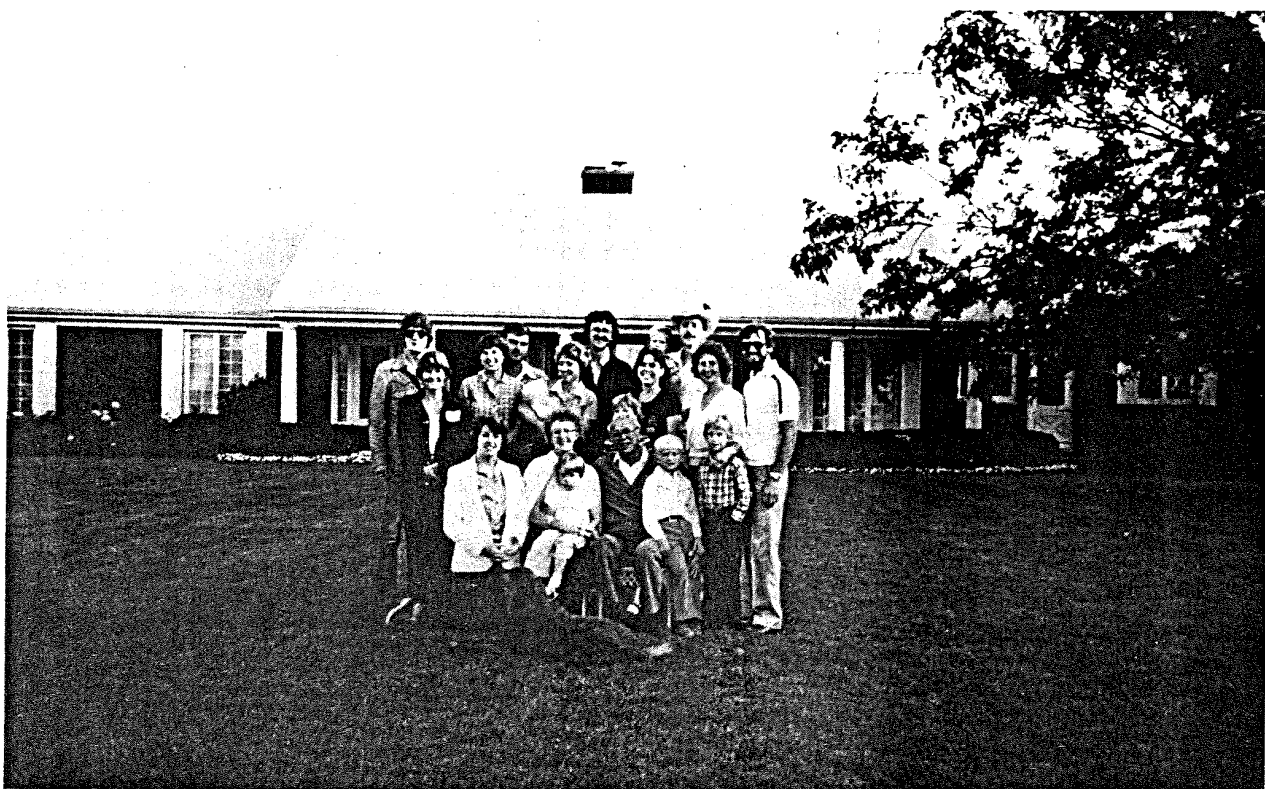
— Nu hade ni alltså ett synopsis. Men hur gjorde ni egentligen film av det? frågar jag.

— För det första behöver man pengar. Alla år med FilmCentrum och Folkets Bio har lärt oss att aldrig släppa kontrollen över produktionen och distributionen. Detta innebär emellertid permanent ekonomisk osäkerhet, knappa produktionsresurser, personligt risktagande, magsår.

Man måste ha en oerhörd övertygelse om idéns politiska betydelse, konstnärliga förträfflighet och sin egen kapacitet samt vara envis, besatt. Hela tiden tvingas man bjuda ut sig och tigga pengar. Vi fick t ex nästan aldrig pengar första gången vi sökte från olika fonder etc.

— Vi arbetade enligt lagen att till den som har skall varda givet. D v s, om vi bara fick en del pengar att börja med, skulle vi nog få fram mer efter hand.

• *Jorden utan människa. Illinois, USA. Joe Faivre med familj. Han och hans tre söner, en svärson och tre anställda driver 2000 har med en dataanläggning och en hypermodern maskinpark. Bara majs. Omsättning närmare tio miljoner kronor.*

• Gopinathpur, Bangladesh

— När jag utarbetat synopsis med stöd av ett journaliststipendium från SIDA, fick vi till sist ett produktionsbidrag från samma institution på 100 000 kronor och lyckades på förhand sälja de nordiska TV-rättigheterna till TV 1 för 200 000 kronor. Hälften valde vi att ta ut in natura. På så vis fick vi tillgång till Sveriges Radios resurser. Lägga märke till att det återigen är TV1! Där har man med konsekvens stött den fria dokumentärfilmen i motsats till grannkanalen.

— Därmed kunde vi börja filma på hösten 1980. Senare tillkom en produktionsgaranti från filminstitutets dåvarande H2-fond. D v s fonden gick i borgen för ett banklån. Vi tog privata lån. Vi investerade vårt arbete, våra löner. Under tiden fick vi förstås lösa vår privata försörjning bäst vi kunde. Självtog jag ströjobb och hade ett konstnärstipendium.

— När pengarna var definitivt slut och vi fick avbryta klippningen gick dessutom Filminstitutet in som medproducent. Bengt Forslund var undantaget från regeln att vi aldrig fick pengar och stöd första gången vi bad om det. Det räddade filmen och jag själv undvek en personlig och ekonomisk katastrof.

— Totalt kostade filmen 1,5 miljoner kronor. Därmed är det en re-

lativt dyr dokumentärfilm. Jämfört med en normal biograffilm är det dock en struntsumma.

— Nu börjar vi få in en del pengar. Vi fick t ex ett kvalitetspremium från Filminstitutet. Men samtidigt ska alla skulder avbetalas. Och om vi ska kunna sälja filmen utomlands måste vi få fram nya pengar, så att vi till att börja med kan göra en engelsk version.

att planera inför det oväntade

För att kunna filma *Människan och jorden* behövde Ulf von Strauss inte bara ha helheten klar för sig från början. Tillsammans med producenten Ulf Berggren behövde han också planera och återplanera. Han skulle filma i åtta länder, resa 14 000 mil (3 1/2 varv runt jorden), göra av med 9 000 meter 16 mm film . . . Massor av kontakter måste tas, telefonsamtal ringas, telegram sändas, tillstånd begäras, inspelningsplatser väljas ut . . .

För att spara pengar gällde det att minimera antalet dagar i varje land. Berggren/von Strauss' målsättning var att i varje land där man inte själva var någorlunda väl orienterade (USA och Karibien) anställa dels en lokal inspelningsassistent och dels en antropolog eller motsvarande. Assistenten skulle i förväg ordna med tillstånd, transporter etc.

Antropologen skulle välja ut lämpliga inspelningsplatser där han kände folket och omgivningarna genom eget fältarbete.

Berggren/von Strauss skrev brev, telefonerade och förberedde sig hemma i Sverige. Om allt fungerade skulle de kunna fara direkt till inspelningsplatsen och börja arbeta, när de väl landat med all utrustning på någon flygplats. På så vis borde merparten av tiden kunna användas till att på rätt plats gå på spaning efter motiv som svarade mot visionerna.

— Ju mer man har planerat desto mer tid har man över för det oväntade och för improvisationer, menar Ulf von Strauss. Det gäller att inte vara rigid, det är ofta tillfälligheterna som ger det där "extra" åt bilderna.

Den tänkta modellen fungerade hyfsat i Mexiko och Kenya. Precis som Ulf von Strauss bestämt vid skrivbordet följde man t o m den förste kikyun och hans gud Ngai upp för Mount Kenyas 5 200 m för att blicka ut över landet.

I Bangladesh däremot krånglade kameran och Ulf ville hem, så långt bort som möjligt från sin kulturchock i allmänhet och liken på gatorna och de stora asfåglarna på balkongen i synnerhet.

— I Ecuador föll visserligen planeringen hemifrån platt till marken vid mötet med den lokale assistenten. Han visade sig vara ett slags filmande gulaschbaron. Men lyckligtvis hade han två progressiva medhjälpare, varav en med goda kontakter nedåt, med bönder och bonderörelser, och en med blodsband uppåt, till godsägararistokratin.

Detta var förstås en oslagbar kombination som bl a gjorde det möjligt att filma en självgod och rundmagad godsägare. Denne conquistadorättling förevisar stolt sitt palats med det vackraste Europa kunnat erbjuda av mattor, möbler, porslin. Indianerna och åsnorna bar allt på sina ryggar från hamnstäderna upp i bergen. Utanför godset går bönderna som arbetat ihop hela kalaset.

— Vår av marijuana fullständigt nerrökta assistent med kontakterna uppåt introducerade mig för sin

släkting patronen, berättar Ulf. Jag sade helt enkelt till godsägaren att vi i Sverige vet att man i avlägsna länder ibland tror att det går isbjörnar på Stockholms gator. På samma sätt tror många människor i Sverige att det inte finns kultur och finess i ett land som Ecuador, att här bara springer omkring indianer i djungeln. Och så bad jag honom visa att de hade fel, så att vi kunde filma det. Och det gjorde han.

Slutligen kom man till Vietnam — men bara med handbagaget. Under ett otal tidigare resor hade man lyckats få med sig all utrustning hela vägen och undvika att råfilmen blivit exponerad i gamla röntgenapparater på flygplatserna. För det mesta hade man haft råfilmen tillsammans med kameran i handbagaget — men inte på resan till Vietnam. Och nu fanns väskorna, inklusive råfilmen, i Karachi, Pakistan — långt borta från Vietnam.

— Återigen tvingades vi improvisera — med hjälp av vietnameserna. I Saigon hittade vi gammal råfilm från jänkarnas tid, berättar Ulf. Problemet var bara att den förvarats i tropisk hetta sedan 1975. Men vi chansade. Och riktigt allt som filmades blev inte förstört.

— Dokumentärfilmmande är verkligen som ofta påpekats mycket en fråga om muskler, uthållighet, envishet. Du måste med oändlig möda planera och organisera dig fram till en punkt där — slumpen avgör! Men det paradoxala är att du aldrig kan förlita dig på slumpen. Med det menar jag inte bara att du måste planera och organisera ditt arbete som om slumpen inte fanns för att därefter ha is i magen nog att kunna radera allt ditt förarbete och ge den uppdykande slumpen sin chans. Jag menar dessutom att du aldrig når det gyllene ögonblicket som slumpen ger dig, det "sanna", emblematiska uttrycket, det förtätade livet, att du aldrig når dit utan allt detta mödosamma förarbete.

— Jag håller inte i kameran och jag klipper inte ensam. Men därmed finns det också fler kvalificerade ögon inblandade, både när det gäller att "känna igen" det där gyllene ögonblicket och att i sinom tid, om

• Erich H Jacoby Foto: Rebecka Tarschy.

• Erich H Jacoby's memoarer "Ett liv som tidsspegel" kom ut på Tidens förlag 1977.

det skulle behövas, döda det i klippbordet. Där gäller det ju att kitta ihop de olika sekvenserna. Det är nu som vi t ex låter indianhövdingen och hans tal återkomma med jämna mellanrum i stället för att utgöra ett separat parti av filmen.

Därmed blev filmen oundvikligen Ulf's. Hur trogen han än varit Erich's analys, så kunde han bara utgå från den och göra sin visuella tolkning.

De problem, som jag pekat på, ska ses mot bakgrund av att Ulf von Strauss siktat på det nästan ofilmbara och ändå kommit fram med något av det mest nydanande jag sett på länge.

□

Olle Törnquist

MÄNNISKAN och JORDEN

Ulf von Strauss, 1983
Prod. Ulf Berggren
Foto: Staffan Lindqvist,
Roland Lundin och Stig Holmqvist
Musik: Jan Wallgren
Klipp: Lisskulla Moltke-Hoff
16 mm, OPT ljud, färg, 83 min.
Distr. FilmCentrum, Folkets Bio.